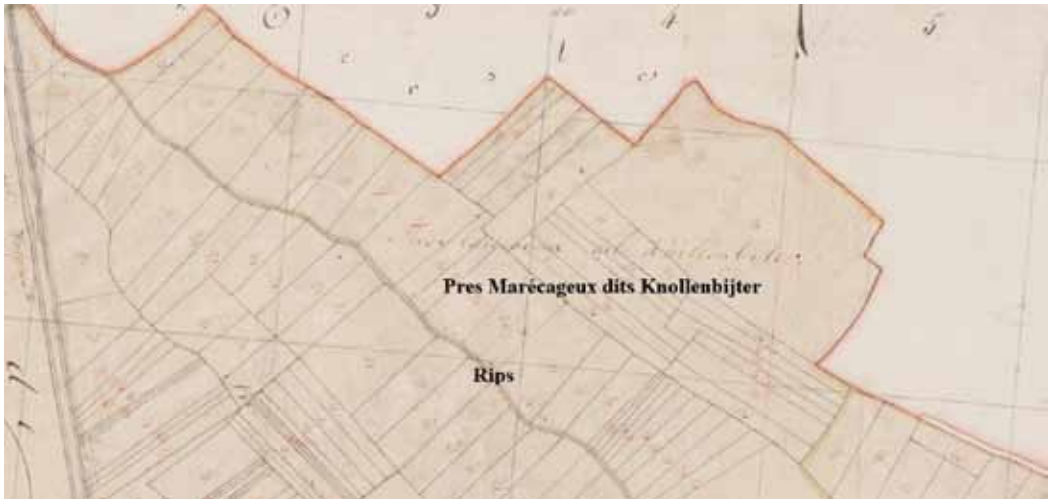

De Knollenbijter

In de lijst van Gemertse straatnamen op de website van de heemkundekring staat bij *Knollenbijter*: “Steeg van Pandelaarse Kampen naar Karrenspoor leidt over een gebied dat al eeuwenlang bekend staat als Cnollenbijter”. Het ziet er naar uit dat tot op heden hiervoor nog geen serieuze verklaring bestaat. Misschien is dat ook niet nodig, want het zal iedereen duidelijk zijn dat iemand die *pisknöllekes* eet een knollenbijter is. Maar zoals dat meestal gaat, bij nader inzien blijkt het toch iets anders te liggen als gedacht. Volgens Thiadens¹ werden enige percelen langs de Rips in 1564 aangeduid met de naam Cnollenbijter, nu nog met de naam Knollenbijter. Cnollenbijter slaat zijns inziens op het gedrag van de Rips, die daar plaatselijk land [knolle = aardkluiten] met de stroom meenam [bijter = eter]. In het midden van de 16e eeuw verschenen de

eerste woordenboeken voor het Nederlands. Dat leek mij een goed startpunt om te beginnen met zoeken. Maar al snel ontdekte ik dat het woord knollenbijter niet in de boeken voorkomt. Ik ben me toen gaan richten op korenbijter. De eerste vermelding stond in een oorkonde uit 1277 en betrof een toenaam. “*Die here Lamin die corenbitre. ende meester gheraerd van oupi. Canoeneke van sinte donaes in brugge. doen te verstane allen den goenen die dese lettren sullen sien jof horen lesen*”. De heer Lamin de Corenbitre was een korenhandelaar². In de eerste helft van de 15e eeuw verstond men onder een korenworm een zwart insect, dat het koren op de graanzolders verslindt: “*Coornbiters dat sijn worme, die dat coorn plegghen te verderven*”. Korenwormen zijn dus ook *coornbiters* ‘korenbijters’.³ Blijkbaar bij overdracht ook

Kaartje uit 1832

gebruikt voor een graanopkoper, die evenals de korenbijter zoveel mogelijk graan naar zich toe haalt. Ook de termen korenkoper en korenman hadden deze ongunstige betekenis gekregen. Kiliaan stelt ze daarom gelijk met korenbijter.

Cornelius Kiliaan [ca. 1529-1607]

In 1599 verscheen te Antwerpen bij Jan Moretus, schoonzoon en opvolger van Plantijn het eerste verklarende woordenboek van het Nederlands, samengesteld door Cornelius Kiliaan⁴. Kiliaan beschouwde het Brabants dialect als het echte Nederlands en bediende zich van Latijn en andere talen om woorden te verduidelijken. Hij verklaart de korenworm 'koren bijter' met *Scarabaeus capitosus*, en het beroep korenbijter met *Frumentarius mercator*, *dardanarius*, *annonae flagellator*, *annonae vexator*. Verder stelt hij "koren-kooper tegenwoordig korenbijter: *Negotiator frumentarius & Praeuarication in litibus*" en "koren-man tegenwoordig korenbijter: *Frumentarius, negotiator frumentarius*" aan elkaar gelijk. Het woord *dardanarius* ben ik

verder gaan uitwerken. Zie noot⁵ voor een vertaling van de Latijnse woorden.

Lodewijk Meijer [1629-1681]

In het woordenboek van Lodewijk Meijers⁶ staat onder *dardanarius* woekeraar, koornbuiters. Is een 'buiters' hetzelfde woord als 'bijter'? Ik denk van niet, *bijter* en *buiters*

Kaartje uit 1900

hebben namelijk niet dezelfde woordhistorie. *Buiters* is gebaseerd op *buit* 'het veroverde' en heeft te maken met *ruilen*, *buit* maken, *geld verdienen*, *uitbuitens*. Samenstellingen: *vrijbuiters*, *ruilebuiters*. Voorbeelden: "Seker requeste van een capiteyn ..., versueckende licentie van Syne V. G. ende den Staten, om te mogen vrybuyten op alle goeden, den Coninck van Spaignien ende syne adherenten [= aanhangers] toebehoorende" [1581]. "Weevers ..., Ruilebuitend spool, en web, By den Lombardier Alheb" [1657]⁷. In de omschrijving van *dardanarius* als woekeraar, koornbuiters wordt het woord 'bijter' niet gebruikt, maar het is volgens mij - ondanks dat - toch een juiste vertaling, die overeenkomt met die van Egbert Buys.

Egbert Buys [ca. 1725-1769]

Egbert Buys schreef in deel 3 van zijn woordenboek⁸ de verklaring "*Dardanarius of Monopolist, een Naam oudtyds aan zulken gegeven, die een Schaarsheld in den Voorraad veroorzaakten, inzonderheid door het Koorn op te leggen om de Waarde daar van te doen ryzen; ten einde het wederom tot eenen buitenspoorigen Prys te verkoopen*". Het begrip *dardanarius* werd overigens

al in het begin van de 3e eeuw na Christus door enkele Romeinse juristen gebruikt.

Graanbijter, Ijzerbijter en Pilaarbijter

Tegenwoordig staat graanbijter in Vlaanderen nog gelijk aan het Franse “*accapareur de blé*”, vrij vertaald: ‘opkoper/hamsteraar van graan/koren’. Er zijn nog meer woorden met ‘bijter’, die een negatieve betekenis hebben. *Ijzerbijter* had vroeger al de betekenis: ‘ijzervreter; iemand die voor niets vervaard is, voorvechter, vechtersbaas’. Een meer moderne definitie daarvan is: ‘iemand met een moeilijk, onsympathiek karakter’. *Pilaarbijter* is een ‘huichelaar, schijnheilige’, ‘iemand zo schijnheilig dat hij zelfs kerkpilaren omhelst’. Zie de afbeelding “Vlaamse gezegden” van Pieter Bruegel de Oude [1559]; *kribbebijter* is een ‘onaangenaam mens, een gierigaard’; *nagelbijter* ‘het bijten op de nagels, als gebaar van iemand die zich sterk doch tevergeefs inspant, of ongeduldig wordt’; *puistebijter* ‘als een scheldnaam voor een persoon, ongeveer in den zin van “uitzuiger”’.⁹

Coornbiter, Knollenbieter en Knollenbijter

Ik maak nu een uitstapje naar de schrijfwijze *Cnollenbieter*. De erfgename Heijlke Jan Bastiaens, getrouwd met Joost van Helmond, kreeg begin 1705 het huis dat *de Arck* genoemd werd en onder meer een hooibeemd in de *Cnollenbieter*.¹⁰ Het werkwoord *bieten* heeft Kiliaan ook in zijn *Etymologicum Teutonicae Linguae* opgenomen door te verwijzen naar *bijten*. *Bijten* omschrijft hij met *mordere, dentibus laedere*. germ. *beyssen*: angl. *byte*. Hieruit blijkt dat *Knollenbijter* en *Knollenbieter* dezelfde woorden zijn. Dan zijn het ook dezelfde toponiemen, met

Pieter Bruegel de Oude, *Pilaarbijter*
(wikimedia commons)

waarschijnlijk dezelfde negatieve betekenis als de hiervoor genoemde *korenbijter*. Dit laatste meen ik te mogen veronderstellen, omdat namen samengesteld met ‘bijter’ vrijwel altijd een negatieve betekenis hebben. Knollen worden opgeslagen om als veevoer te dienen in de winter. Het gebrek aan voorraad knollen in een lange winter, kan de prijs sterk doen stijgen. De handelaar kan dat uitbuiten. In het plaatsje Dreischor in Zeeland vond ik de

boerderij 'Vincent de Korenbijter' en in Wormerveer stond ooit een oliemolen met de naam De Knollenbijter¹¹. Het is een bekend verschijnsel dat namen, bijnamen en beroepsnamen zich kunnen hechten aan bezittingen. Ook als de eigenaar of gebruiker van een dergelijk object (huis, boerderij, molen of veld) al lang niet meer op onze planeet rondloopt, kan zo'n toponiem blijven voortleven. Zulke namen kunnen ook overspringen van bebouwde naar onbebouwde objecten en kunnen zich ontwikkelen tot een gebiedsnaam. Conclusie: *knollenbijter* betekent 'handelaar in knollen', waarbij moet worden opgemerkt dat knollenbijter vermoedelijk

Kaartje uit 1962

een ongunstige betekenis heeft gehad. Deze bijnaam is als toponiem blijven kleven aan een veld of beemd in Gemert.¹²

Noten

1. H.J.M. Thiadens, Ghere Beke, de Rips en de Knollenbijter, Gemerts Heem 1981, nr 1
2. Geïntegreerde Taalbank (www.gtb.inl.nl), vroegmiddelnederlands woordenboek (VMNW) onder het lemma Corenbiter.
3. Geïntegreerde Taalbank (www.gtb.inl.nl), Woordenboek van de Nederlandse Taal (WNT) onder het lemma Cornbiter.
4. C. Kiliaan, Etymologicum Teutonicae Linguae, editie F. Claes s.j., Den Haag 1972
5. Prisma Woordenboek Latijn-Nederlands geeft de volgende betekenissen: Fumentarius 'het graan betreffende'; negotiator 'bankier, groothandelaar'; mercator 'koopman, groothandelaar, koper, opkoper'; annonae 'levensmiddelen, graanprijs, graantoevoer, duurte'; vexator 'plager, hij die mishandelt, verstoorder'. Op www.wnt.inl.nl vinden we: Scarabaeus capitosus 'korenworm, kalander' en flagellator 'hij die 'n ander geselt'.
6. Lodewijk Meijers, Woordenschat, In 3 delen gescheiden, Deel der Woordenschat, begrijpende Konstwoorden, en der zelve Vertaalinge, Amsterdam 1669.
7. Geïntegreerde Taalbank (www.gtb.inl.nl), Woordenboek van de Nederlandse Taal (WNT) onder Vrijbuiten en onder Ruilebuiten.
8. Egbert Buys, Nieuw en Volkomen Woordenboek van Konsten en Weetenschappen, deel 3 Amsterdam 1771.
9. IJzerbijter: <http://www.vlaamswwoordenboek.be>; spillebijter, ijzerbijter: <http://www.wvd.ugent.be>; verder: Magda Devos en Reinhild Vandekerckhove, Taal in stad en land, WEST-VLAAMS, Tielt, 2005
10. Marij van Pelt-Vos, Arcke van Noë, Gemerts Heem 2014, nr 1
11. P. Boorsma, Duizend Zaanse molens, 1950, pagina 181, Oliemolens: De Knollenbijter [1670]
12. Overige bronnen: Frans Debrabandere, Woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk, 2003; J. Glasbergen, Beroepsnamenboek, Beroepsaanduidingen voor 1900 in Nederland en België, 2004.